

TÜRKÇEDE "KENDİ" SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

Mustafa DURAK*

ÖZET

Bu yazı, sözcük türlerinin dördüne birden abanan "kendi" sözcüğünü betimleme çalışmasıdır. Bu arada, değişik değerlendirme ve kullanımlar da konu edilmiştir.

ABSTRACT

In this article, the description of the word "kendi" (= self) in Turkish of Turkey is aimed. It is established in four categories of word: noun, adjective, pronoun and adverb. It is investigated in those categorial functions. Its nominal property and the forms "kendi" and "kendisi" are discussed.

The word "kendi", other than its categorial functions is generally charged with secondary functions: emphasis, focalization and sometimes sublimation. The gradation of the emphatic expression in Turkish is determined.

Its agrammatical forms and combinations are distinguished. And as a reflexif pronoun, it is treated considering the nominal cases of it, since it doesn't express apart a reflexivation.

Two reflexif forms in Turkish are compared and it is observed that they don't always express the same sense; and that they aren't always interchangeable; and reflexif use of the other personal pronouns are nearly impossible.

Anlam açısından "kendi" sözcüğüyle, diğerlerini dışlama, sözü edilende yuvalanma, hatta zaman zaman bir yüceltme anlatılır. İsimlerin canlı/canlı olmayan (≠ canlı); insan/insan olmayan (≠ insan) vb gibi alt bölümlere ayrıldığı göz önünde bulundurulursa, bu sözcük genelde + insan varlıkları için kullanılır, ama yine de gerek kişileştirme olarak, gerekse "bizzat" anlamından dolayı -insan ve -canlı'lar için de kullanıldığı olur. Sözcük raflamasına kalkıştığımızda bu sözcüğün çok işlevli olması yüzünden büyük bir güçlükle karşılaşırız. Bu dört ayrı işlevi (isim, zamir, sıfat, zarf) ayrı ayrı ele alalım.

1- İSİM

Bu işlev genellikle dilbilgisi kitaplarında ve sözlüklerde yer almıyor. Ama S. Sinanoğlu ve M. Ergin çalışmalarında bu işleve yer vermişlerdir. S. Sinanoğlu, bu

* Doç. Dr.: Uludağ Üniv. Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı Fransızca Okutmanı.

işlevi tarih derinliklerinde bulur: "Bu kelime aslında öz, zat, nefis anlamına gelen bir isimken, zamanla —başka dillerde de görülen "anlam zayıflaması" olayına uğrayarak— zamir veya zamirsi niteliğini kazanmıştır"¹. M. Ergin ise bu işlevi açık seçik belirtmesine karşılık verdiği sıfat işlevli örneklerle konuyu bulandırmıştır: "Kendi kelimesi tek başına kullanılan bir isimdir: Kendi (eli), kendi (gözüm) misallerinde olduğu gibi"².

Şimdi gerçekten bu sözcüğün isim işlevi olup olmadığına bakalım:

a) Gerek alıntılarda beliren eşanlamhları (öz, zat, nefis, asıl), gerekse kişisel bir varlığı belirlemede yararlanan sözcükler (varlık, can, gönül, iç) hiç kuşulanılmadan isim olarak damgalanmaktadır, zira bu sözcüklerden hiçbiri fiil takımı (syntagme verbal) önünde zamir görünümünde çıkmaz karşımıza.

b) Türkçedeki öbür zamirlere ismin halleri ve yalnızca bir tek kişi eki getirilebilirken, "kendi" sözcüğü öbür isimler gibi ismin halleri ve kişi eklerinin tümüyle ilişkiye girer.

Yalın hal	Ben (zamid)	kitap (isim)	kendi
i hali	ben + i	kitab + ı	kendi + n + i
e hali	ban + a	kitab + a	kendi + e + e
de hali	ben + de	kitab + ta	kendi + n + de
Kişi ekleri	ben + im	kitab + ım	kendi + m
	* ben + in	kitab + ın	kendi + n
	* ben + i	kitab + ı	kendi + (s + i)

Biçim açısından sessizle biten isimlere eklenen "i haliyle" iyelik 3. kişi eki aynıdır. Zamir ve kişi ekinin ters düştüğü durumlardaki biçim, kullanım dışıdır (Kullanım dışılık * işaretiyle gösterilmiştir).

c) 1- Ağanın kendi(si)ni vurdular. Bundan "isim + in eki" ni çıkarırsak,

2- Kendi(si)ni vurdular.

Bu tümcede "kendi(si)ni" yerine "onu" zamirini getirebiliriz, ama bu kez, bu zamiri ilk tümcede kullanamayız.

3- * Ağanın onu vurdular.

Bir yandan (1) den (2) ye geçiş bizi (2) deki "kendi(si)ni" sözcük takımını isim olarak değerlendirmeye götürürken, öbür yandan zamir gibi işlemektedir. Diyeceğim bir ismin yerine kullanılmıştır. Öyleyse her iki ayrıma uyan *bu sözcük yalnızca "isim + in eki + kendi" diziminde isim göreviyle değerlendirilebilir.*

2- ZAMİR

Bu sözcük bazan dönüşlü, bazan da dönüşlü olmayan kişi zamiri olarak kullanılır. Berkitme (emphatique) ve yuvalandırma (focalisateur) değeri vardır. Türkçe berkitmede bir kerteleme görülür:

(4) Geldi.

(5) Yapın.

1 Saim SİNANOĞLU; Kendi Kelimesinin Kullanışları; Türk Dili, sayı: 79 içinde; 1958 (s: 323).

2 Muharrem ERGİN; Türk Dilbilgisi; İstanbul; Minnetoğlu yay.; 1977, (s: 271).

Örneklerini alırsak, birinci kertede gerek kendi sözcüğü, gerek öbür kişi zamirleriyle,

(6) Kendi geldi.

(7) Kendiniz yapın.

(8) O geldi.

(9) Siz yapın.

ikinci kertede, bu zamirlere arapçadan alınma bir sözcük olan "bizzat" ya da "tam" sözcüğünün eksik biçimi olan ve vurgusuz kullanılan "ta" eklenmesiyle berkitme yapılır.

(10) Bizzat kendi geldi.

(11) Bizzat kendiniz yapın.

(12) Bu Suat mı? —Ta kendisi.

Bu "bizzat" belirtecinin de zamir görevinde kullanıldığını bu arada belirtelim.

(13) Bizzat geldi.

Berkitmenin son kertesinde ard arda bir anlamsal yineleme söz konusudur.

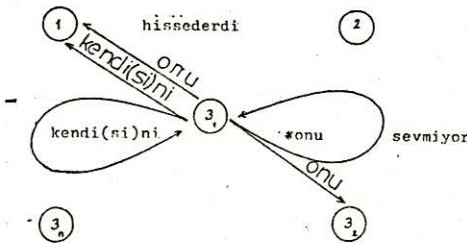
(14) Ben bizzat geldim.

(15) (Ben) bizzat kendim geldim.

Kendi/kendisi: Bu iki sözcük arasındaki ayrım, M. Ergin'ce kural koyucu (normatif) açıdan ele alınmış: "Bunun teklik üçüncü şahıs zamiri haline gelebilmesi için iyelik eki alarak kendisi şekline geçmesi lâzımdır. Böyle olduğu halde kendi'nin üçüncü şahıs zamiri olarak yanlış bir şekilde kendisinin yerine kullanıldığı görülür"³. S. Sinanoğlu ise bu ikisi arasında bir gönderim (reference) farklılığı bulunduğunu ileri sürmektedir: "Hissederdi ki bu kadın kendisini sevmiyor. (Deny). Bu cümlede başka bir zamirin kullanılmayacağı apaçıktır. Kendisi dense yan cümlecğin öznesi yani kadın anlaşılacak; onu dense, hessedenden ve kadından başka bir kimse kastedilmiş olacaktır"⁴. Bence, kendi ve kendisi aynı değerdedir. Zira, bir yandan anlam açısından kendi, kendisi yerindedir. "Kendi" dediğimizde "kendisi" ifade ediliyor. Hem sonra unutmayalım ki bu sözcük isim-zamir bulaşıklığını taşımaktadır. Öbür yandan sesbilimsel olarak "kendisi"nin "kendi" ye dönüşmesi birinci /i/ nin ikinciye etkilemesi ve "en az çaba" kuralı gereğince bağlantı eki /s/ ile birlikte /i/ yi düşürmesi doğaldır.

S. Sinanoğlu'nun savına gelince, yazar bağlamdan koparılmış bir tümce üzerinde oynamıştır. Alıntıladığı tümceyi eyleyenlere (actant) göre gösterimleyelim:

Hissederdi ki bu kadın kendisini sevmiyor.

3 Aynı yazar, aynı kitap, aynı sayfa.

4 Saim SİNANOĞLU, ayas.

Bu gösterimde sayılar kişileri gösterebilir. (1) Öznel özne ya da dilerseniz temel tümencenin öznesi, (2) hitabedilen (antiontif), (3) nesnel özne ya da yan tümencenin öznesi (ontif). Bu gösterime göre "onu" sözcüğü öznel özneye ya da nesnel öznedenden başka bir üçüncü kişiye iletebilir. Ama bu, tümce için kullanım dışıdır. "Kendi(si)ni" sözcüğüne gelince, o, hem nesnel hem de öznel özneye iletebilir. Ancak fiil önündeki "kendisi" arasındaki ayrım için yeterli bir ölçüt yoktur. Diyeceğim,

(16) Kendini beğenir = Kendisini beğenir'dir.

Öyleyse alıntı tümcesinde bu ikisinden birinin seçimi gönderim karışıklığını (ambiguite) önlemez. Biçimin bireysel kullanım sıklığının yazarı böyle bir yoruma ittiği söylenebilir⁵. Bu arada isim diziminde "kendi" biçiminin sıfat olarak kullanıldığını belirtelim.

(17) Kendi evini yıktı.

(18) Kendisi, evini yıktı.

(19) * Kendisi evini yıktı.

Demek ki bu ayrımın bir isim diziminde, bir isim önünde yeterli bir nedeni var.

(20) Başını vurdu.

(21) Kendi başını vurdu.

(22) Kendisi, başını vurdu.

Zamir görevi yüklenir yüklenmez bu ayrım ortadan kalkıyor.

(23) Kendi, başını vurdu.

Vurgulama ya da noktalama bu görevi belirlemede etkin.

Muharrem Ergin, "kendi" sözcüğünü şöyle açıklar: "kendi zamirinin diğer isimlerden, onun iyelik şekillerinin diğer iyeliklerden farkı kendim yaptım (kendim yaptı değil), kendin gelirsin (kendin gelir değil), kendimizin gitmemiz (kendimizin gitmesi değil) gibi misallerde açıkça görülmektedir"⁶. Bu açıklamadaki iki noktaya değinmeliyim:

a) "* kendim yaptı, * kendin gelir" tümcelerindeki kabul edilmezlik, Türçede fiilin sözdizimsel niteliğinden kaynaklanır, zira fiile eklenen kişi eki, tek başına özneye iletebilmektedir. Üstelik, hele hele kural koyucu açıdan bakıldığında, bu yapı öbür zamirlerle de görülmez: * Ben yaptı. * Sen gelir. Bu nedenledir ki "kendi" sözcüğü, 3. tekil dışında yalın olarak da kullanım dışıdır: * Kendi yaptım. * Kendi yaptın. Demek ki bu sözcük, fiilde bulunan kişi ekine karşılık gelecek bir iyelik ekine gereksinmektedir. ("Kendi yaptı" tümcesi kabul edilebilir zira, "kendi" yerine kullanılabilir olmuştur).

5 Üniversite öğretmen ve öğrencileri arasında gerçekleştirdiğim küçük çapta bir soruşturmada, "kendini" ve "kendisini" sözcüklerinin, S. Sinanoğlu'nun alıntıdağı tümcedeki iletenler konusunda şu sonuçları aldım.

iletlen	iletildiği	Kendisini Hissedene	Kadına	Her İkisine de
kendini		4 kişi	2 kişi	4 kişi
kendisini		3 kişi	—	7 kişi

6 Muharrem ERGİN; akas.

b) Galiba son örneğinde bir baskı yanlış olmuş. Zira kullanım dışı olan "kendimizin gitmesi" değil, "kendimizin gitmemiz" dir. Zira tamlamalarda tamlanan iyelik eki almaz.

Kendi sözcüğüne, bağlama göre değişik anlambirimler yüklenebilir.

(24) Kendisiyle konuştuğum, tümcesinde,

a) nesne üzerinde odaklaşma

b) "kendi" sözcüğünün ilettiği kişiye önem verme, yüceltme ya da tam tersi alay söz konusu olabilir.

Bu sözcük, önceden de belirtildiği gibi kişi ekleri ve ismin hallerini alabilir. Bazı bileşimlerle değişik anlamlar ifade edebilir.

1. *Kendi kendine*: zarftır. Tek başına anlamını ifade eder.

(25) Kendi kendine çalıştı.

(26) Kendi kendine buldu.

Bazı bağlamlarda "kendine" kullanılmaz, "kendi" aynı anlamı tek başına ifade eder.

2. *Kendi kendine*: zarftır. Kendiliğinden anlamında kullanılır.

(27) Kendi kendine bayıldı.

(28) Kendi kendine soldu.

3. *Kendi + e Hali*: Bu durumda özne ve nesne farklı eyleyenler gösterir.

(29) Kendine battı.

Yine -e haliyle, kendisi için, kendi çıkarına anlamlarında kullanılır.

(30) Kendine çalıştı.

(31) Ne kazandıysa kendine kazandı.

(32) Kendine bir çay demledi.

(33) Arabayı kendine getirdi.

(34) Kendine ayakkabı ismarladı.

DÖNÜŞLÜ ZAMİR

Dönüşlülüğü, geçişli fiilin eylem yönünü özne-eyleyene dönüştürmek olarak aldığımızda, "kendi" sözcüğü tek başına dönüşlülük bildirmez. Bunun olabilmesi için bir hal ekine gereksinim vardır.

a) *Kendi + i Hali*: (*Kendi Kendini*: Biri özne öbürü nesne iki öğeden oluşur genellikle. Doğrudan geçişli fiillerle görülür. "Kendi" sözcüğü kaldırılabilir.

(35) Hüseyin Ahmedî vurdu.

(36) Hüseyin kendini vurdu.

(37) Kendi kendini vurdu.

(38) ϕ kendini vurdu.

(39) Özdil Alperi buldu.

(40) Özdil kendini buldu.

? (41) Kendi kendini buldu.

(42) ϕ kendini buldu.

(43) O, kitabı okudu.

(44) O, kendini okudu.

? (45) Kendi kendini okudu.

(46) (O), anahtarı aradı.

(47) Kendi kendini aradı.

(48) ϕ üstünü aradı.

(49) Kendi kendini aradı.

(45) ve (49) da görüldüğü gibi "kendini" zamiri her zaman zamirleşmiş bir insan varlığının bütününe göstermez. Bir parçasını da gösterebilir. Ya da bir mecaz anlam ifade edebilir.

(50) Yemeği yedi.

(51) Kendi kendini yedi.

(52) Çuvalı doldurdu.

(53) Kendi kendini doldurdu.

"Kendi" sözcüğünü yalnız kullandığımızda bile dönüşlü anlamın yanında bir yuvalanma, odaklanmanın da bulunduğunu belirtmeliyiz.

(54) Kendini yıkadı (Başkasını değil).

Fiil —In çatı ekiyle olduğunda "kendi kendini" ile kullanılmaz, zira artık geçişlilik özneye döndürülmüştür zaten.

(55) * Kendi kendini yıkandı.

Anlam açısından birbirlerine uygun olarak ayrıştırılamayan fiil dışında:

(56) Kendi kendini savundu.

Dönüşlülüğün bu iki biçiminin birbiri yerine kullanılması mantıklı görünüyor.

Kendini soy—   soyun—

Kendini yama—   yaman—

Ama yine de bunlardan biri kullanılırken öbürünün kullanım dışı kaldığı örnekler var.

Kendi kendini durdur—   * durdurun—

Kendi kendini keşfet—   * keşfedin—

Kendi kendini say—   * sayın—

Kendi kendini seç—   * seçin—

Kendi kendini uyut—   * uyutun—

Kendi kendini as—   * asın—

Kendi kendini bırak—   * bırakın—

* Kendi kendini çırp—   çırpın—

* Kendi kendini giy—   giyin—

Tahsin Banguoğlu bu iki biçimin eşdeğerliliğinin altını çizer: "Dönüşlü zamirlerle dönüşlü fiil görünüşü arasında anlatım birliği vardır. Bu sebeple en çok kimi halindeki, bazan kime halindeki dönüşlü zamirin işleyişini zaman zaman fiilin dönüşlü çatısı ile karşılayabiliriz.

Avcılar kendilerini överler = Avcılar övünürler

Zeynep kendisine bir elbise dikmiş = Zeynep bir elbise dikinmiş"⁷.

Bu örneklerden,

(57) Avcılar kendilerini överler.

(58) Avcılar övünürler.

eşdeğerli gibi görünseler de yine aralarında bir ayrım vardır. (57) de kendilerini överler, başkalarını değil. Oysa (58) de övünürler, burada onların övünme alışkanlıkları,

7 Tahsin BANGUOĞLU; Türkçenin Grameri; İstanbul; Baha matbaası; 1974; (s: 366).

hastalıkları da ifade edilmiştir. Öyleyse bunlar tam da eşit değildirlir. Zaten bu yüzdendir ki değişik biçimlere sahiptirler. Başka karşı örnekler:

Kendini çek—	≠ çekin—
Kendini döv—	≠ dövün—
? Kendini tık—	≠ tıkın—
Kendini sev—	≠ sevin—
Kendini sal—	≠ salın—

Yinelersek, bu iki biçim her zaman aynı anlamı ifade etmez, birbirleriyle kolayca yer değiştiremez.

Not: Ender de olsa "kendini" yerine "seni" görülür.

(59) Sen seni bulursun kalbime girsen (bir şarkıdan)

b) *Kendi + e Hali: (Kendi) Kendine:* Bu zamir de geçişli fiillerle kullanılır. Bir dönüşlülük ifade eder.

(60) Kendi kendine güldü.

(61) ϕ kendi(si)ne güldü.

(60) ta "kendi kendine" giderek donuklaşmış, "ortada bir neden yokken" anlamına kullanılır olmuştur. (61) de ise "kendi(si)ne" bağlama göre, özneye ya da nesnel özneye (ontif) —özne dışında 3. kişi— ye iletebilir.

Şimdi bu biçimin —In çatı ekiyle dönüşebilirliğine bakalım.

Kız —	kendine kız—	*	kızın—
bak—	kendine bak—	≠	bakın—
dök—	kendine dök—		dökün—
tap—	kendine tap—	≠	tapın—
söv—	kendine söv—	*	sövün—
de—	kendi kendine de—	≠	den—
kaydet—	kendine kaydet—	*	kaydedin—
gel—	kendine gel—	≠	gelin—
vur—	kendine vur—	*	vurun—

Görüldüğü gibi iki biçim arasında tam bir dönüşebilirlik yok. Bazı biçimler kullanım dışı kalırken, bazılarında anlam özel durumlara kayıyor.

Şimdi de T. Banguoğlu'nun ikinci örneğine gelelim⁸.

(62) Zeynep kendisine bir elbise dikmiş.

(63) Zeynep bir elbise dikişmiş.

(62) de elbiseyi diken bellidir: Zeynep. Oysa (63) te belli değildir, yorum gereksinim vardır, kendisi de dikmiş olabilir, bir başkası (terzi) da.

c) *Kendi + de Hali:* Bu kullanımın —In çatı ekiyle ilgisi yoktur.

Bul—	kendinde bul—	≠	bulun—
ara—	kendinde ara—	≠	aran—
dene—	kendinde dene—	≠	denen—
ol—	kendinde ol—	≠	olun—

8 Eşle belirtmeliyim ki aynı örnek Tahir Nejat GENCAN (Dilbilgisi; Ankara; TDK yay., 1979) tarafından da eşdeğerli olarak ele alınmıştır.

d) Kendi + den Hali:

kork—	kendinden kork—
kıskan—	kendinden kıskan—
bahset—	kendinden bahset—
bil—	kendinden bil—

e) Kendi + ile Hali: İştes fiiller önünde doğrudan dönüşlüdür.

çat—	çatış—	kendisiyle çatış—
çel—	çeliş—	kendisiyle çeliş—
döv—	dövüş—	kendisiyle dövüş—

Ama o da her iştes fiil önünde görülmez.

gül—   gülüş—   * kendisiyle gülüş—

3- SIFAT

Bu ulamda genellikle yalın, eksiz olarak görülür.

(64) Kendi evimi yaparım.

Ender de olsa —in (genitif) ekiyle görülebilir.

(65) Kendisinin kalemi kırıldı.

Bir fiil takımının isimleşmesi durumunda —in (genitif) kullanılması zorunludur.

(66) Kendilerinin yazması gerekir.

4- ZARF

(Bak: Zamir (1) ve (2)).

SONUÇ

"Kendi" sözcüğü dört ayrı sözcük türünde yer alabilmektedir, isim, zamir, sıfat, zarf. İsim olarak yalnızca "isim + —in (genitif) eki + kendi" diziminde belirgindir. Zamir olarak kullanıldığında bir berkitme, bir odaklandırma (yüceltme ya da alayla birlikte) ifade eder.

"Kendi" ile "kendisi" arasında bir ayrım yoktur.

Bu sözcük isminin hallerini alarak nesne göreviyle dönüşlülük bildirir.

Çatı eki —In ile yapılan dönüşlü fiil ile "kendi kendini/e" biçimiyle yapılan dönüşlülük eşdeğerli değildir. Bazan biçimlerden biri kullanım dışı kalırken, bazan da ayrı bir anlamla (en azından bir nüans ayrımıyla) çıkar karşımıza.